

Az aquincumi helyőrség csapattestei.

Fővárosunk területét négy évszázadon át (Kr. e. 10—Kr. u. 406) birtokolta az ókori római világbirodalom.¹⁾ *Aquincum* volt a neve azon városnak és erődített tábornak, amely az őstáliai megszálló csapatoktól itt talált illyr-kelta bennszülött falutelepülés (a Gellért-hegyen és a Tabán lebontott házai alatt tárták fel ennek gödörlakás- és agyagedénymaradványait)²⁾ jogutódjaként, ettől kissé északabbra, a mai Újlak és Óbuda helyén, a római uralom alatt egyre szélesebb területen épült ki, mint első városias felvirágzás fővárosunk történetében. Noha a Duna balpartja már kivülesett az ókori itáliai birodalom határán (a Duna folyam képezte a határt a Felföldünkön lakó germán és az Alföldön élő szármata-jazyg népek felé), *Aquincum* mégis *Pannonia inferior* (Alsópannonia, a Balatontól keletre eső rész) tartomány fővárosa és helytartói székhelye lett. *Aquincum*, Budapest ókori őse, határmenti elhelyezkedése ellenére ezen jelentőségre elsősorban katonai fontosságú fekvésénél fogva jutott. A budai hegység vonulata itt tér el a Dunától, amely megkeskenyedik és a túlparti ellenséges népek átkelésére Itália irányában a legalkalmasabb pontot szolgáltatja. A Pilis-Vértes, a Mecsek hegység és a Duna folyam természetes védőhatárai közt akkor élő illyr-kelta keverék, bennszülött nép, az *eraviscuszok* törzsi központját és mentsvárát (oppidum) a Gellért-hegyen találták a római birodalmi csapatok, tehát ezen hely politikai szemszögből nézve is központi jelentőségű volt. *Aquincum* lakosságát 50—60 ezer főre szokás becsülni.³⁾ Ennek egyötöde tényleges katonaként a helyőrség tagja, kétötödére tehetjük a helyőrség családtagjait, idehozott rokonait és kiszolgált tagjait, akik a katonai kolóniában (*Canabae*, a táborváros) telepedtek meg. Amikor tehát *Aquincum* és közvetlen katonai körzete erődített táboraiban és őrtornyaiban, kiserődjeiben állomásozott római birodalmi csapatok után kutatunk és őket bemutatjuk, *Aquincum* lakossága, ókori elődeink többségének kilétét, nemzetiségét és sorsát nyomozzuk és tárjuk elő.

A római uralom első százada folyamán (Kr. e. 10—kb. Kr. u. 80) *Aquincumban* csak *ala* táborozott, vagyis: *nem* római polgárokból, hanem szabad bennszülött alattvalókból felállított, önálló lovaszászlóalj. Az ilyen bennszülött segédcsapatokat itáliai származású tisztek vezették, a szolgálati nyelv is latin volt; a csapatfegyelem és kiképzés tekintetében semmivel sem maradtak el a római polgárokból kiállított legiók mögött, de a legénység ezen *ala*-kban és a gyalogos testvéralakulatokban (*cohors*-ok) nemzetiségi nyelvén társalgott (gondoljunk az angol birodalom indiai bennszülött

ezredeire) és csak mérsékeltlen volt hivatott az itáliai kultúra és a latin nyelv terjesztésére állomáshelye őslakossága körében. Biztos adatunk van most már arra, hogy *Aquincum* földsáncos és fapalánkös táborerődítmenyét Kr. u. 20-ban egy *ala* kőfallal vette körül. Ennek a lovascsapatnak a kilétét, sorszámát, nemzetiségét azonban nem árulja el nekünk az a csonka építési emléktábla, amelyet az Óbudai-rakparton legújabban találtunk.⁴⁾ *Aquincum* műszaki megerősítését ekkor az tette szükségessé, hogy a Duna-Tisza közére betelepültek az iráni származású (szármata) jazygok, tehát a Duna túlsó partján nagy mozgólódás támadt a barbár népek között.

Aquincummal szemben, a Duna túlsó partján ettől fogva kemény, harcias lovasnép tanyázott: a jazygok. Ez magyarázza meg, hogy *Aquincum* helyőrségében minden időben helyet foglalt lovaszászlóalj, vagy részben lovasított gyalogos ezred.

Abból az egy évszázadnyi időből, amíg *Aquincum* táborában csak *ala* táborozott, eddig a következő három *ala*-tól maradtak ránk emlékek: az *Ala Hispanorum prima*-tól (I. spanyol lovaszászlóalj)⁵⁾ négy-öt, az *Ala I. Auriana*-tól (I. Aurius lovaszászlóalj) és az *Ala Asturum II*-tól (II. aszturiai lovaszászlóalj) egyetlen közös emlék.⁶⁾ Ezek az emlékek mind a Kr. u. I. század írás- és szövegezési jellegeit viselik magukon. Legsajátosabb ezeken a legrégebb katonasírköveken⁷⁾ a népnév mögé helyezett csapat-számolás. Később mindig fordítva írták fel, először a csapat-számot, utána a népnevet. Az a tény, hogy az *Ala Hispanorum prima* többször annyi emléket hagyott hátra maga után *Aquincumban*, mint a másik kettő, nem tulajdonítható pusztán a véletlennek. Ez inkább azzal magyarázható, hogy ez a *Hispania* (ma: Ibér-félsziget) népeiből felállított lovascsapatotest hosszabb időn át állomásozott fővárosunk területén, viszont a másik két *ala* (amelyeket egyébként szintén Spanyolország akkori népeiből állítottak fel) csak átmenetileg fordult meg *Aquincum* földjén.

Amint látjuk, ezeket a bennszülött lovas és gyalogos, zászlóaljerejű csapatotesteket (*ala*-k és *cohors*-ok) azon népről nevezték el általában, amelyből eredetileg felállították őket. Azonban néhány esetben első parancsnokukról, így *Aurius*-ról a már említett *ala I. Auriana* nevű csapatotestet.

Mindhárom *ala* katonái, akiket sírköveik tanúsága szerint itt temettek el, germán származásukat hangsúlyozzák síremlékük feliratában, tehát mindegyik lovasalakulat nyugatról, Germánia valamelyik táborerődítmenyében eltöltött állomásozás után került el *Aquincumba*. Ezeket az önálló, bennszülött lovas és gyalogos zászlóaljakat ugyanis felállításuk után rendszeren messze elhelyezték attól a vidéktől, amelynek népéből kiállították őket. Az új állomáshelyen aztán a létszámkiegészítés és ujoncozás általában a táborozási hely környékének bennszülött ifjúságából történt. Katonáink nemzetiségének a megjelölései (a síremlékeken) tehát híven jelzik azt az útvonalat, amelyet a csapatotestek addig megtettek. Az *Ala Hispanorum prima* Trier és Worms táborából, ha azonos azzal az *Ala I. Hispanorum* nevű csapatotesttel, amely *Augustus* és *Tiberius* császárok uralkodása alatt († Kr. u. 14, ill. Kr. u. 37) ott táborozott. Pannóniából már a *Flavius*-uralkodóház (Kr. u. 69—96) idején a Balkánra vezényelték.⁸⁾ Az *Ala Asturum II* más táborhelyeiről és további létéről nincs adatunk eddig.⁹⁾ Korábbi időből (*Tiberius* császár korából?) való a másik, *Celeia* (ma:

Cilli) mellett talált köemléke¹⁰⁾ [*Ti(berius) Julius Civis* nevű katonájától]. Azt hihetjük tehát, hogy az *Ala Asturum II.* Krisztus születése körül *Noricumban*, azaz a mai Ostmarkban járt és táborozott. Az *Ala Auriana I.* nevű lovascsapat Kr. u. 69-ben biztosan *Noricumban* (ma: Ostmark), Kr. u. 107-ben *Raetiában* (ma: Bajorország), Kr. u. 82-ben *Noricumban*,¹¹⁾ vagy pedig *boius* származású katonája származási területén, Nyugat-pannóniában működött, amint ezt egyik katonai elbocsátó leveléből következtetni lehet.

Egy Kr. u. 20-ból való feliratos kőtáblánk szerint, amint már említettük, ekkor *Aquincumban egy ala* építkezett. Az építkezés hosszabb ideig tart, az építkező csapatnak több emléket kell maga után hagynia. Ez az építkező *ala* nemigen lehetett az *Ala I. Auriana*,¹²⁾ sem pedig az *Ala Asturum II.* Egyetlen közös emléktük arra enged következtetni, hogy ezt a két *ala*-t háborús okból, azaz *Domitianus* császár idejében a jazygok ellen (háború lovas ellenség ellen!) vezényelték *Aquincum* környékére.¹³⁾ Az *Ala Auriana I.* működési köre a reá vonatkozó összes egyéb adatok szerint eddig az ideig az Alpok vidéke. Helyváltozásaiban követte őt az *Ala Asturum II.* Viszont az *Ala Hispanorum prima* alig félszázad leforgása alatt a Rajna mellől a Balkánra került el, tehát legkorábban ez járhatott *Aquincumban*. Ha pedig az *Ala Hispanorum prima Tiberius* császár idejében még valóban Germániában volt, egy negyedik, ismeretlen nevű *ala* lehetett az a lovascsapat, amely Kr. u. 20-ban *Aquincumban* építkezett. Azonban mi arra gondolunk, hogy az *Ala Hispanorum prima* már a *Drusus (Tiberius)* császár fia, aki Kr. u. 19- és 20-ban rendezte a viszonyokat a felső-dunai birodalmi határnál) alatti csapatösszevonás alkalmával elkerült ide Germániából és átépítette kőből az aquincumi katonai tábort.¹⁴⁾ Azt azonban ma még nem is sejtjük, hogy ezt megelőzőleg az első földtáborban miféle csapattest végezte itt az őrszolgálatot és megszállást.

Érdeemes rámutatni, hogy a fentiek szerint az *Aquincumban* kimutatható első germánok Spanyolhóban felállított római birodalmi csapatok tagjaiként kerültek el fővárosunk területére.¹⁵⁾

Lovaszászlóalj mellett már a római uralom kezdetétől kellett lennie dunai hajóhadnak, amelynek naszádjai a Duna partján kiépített erődített táborok közt ellátták az összeköttetés, felderítés és utánpótlás feladatait.

A római uralom második szakaszában (kb. Kr. u. 80—kb. Kr. u. 260) *Aquincum* polgári és katonai virágzását éli. *Domitianus* császár idejében (Kr. u. 81—96) *legio* (római polgárokból álló, ma dandárnak megfelelő csapattest, kb. 6000 főnyi gyalogos, 120 főnyi lovas) kerül *Aquincum* táborába. Az oka ennek az lehetett, hogy a jazygokkal és a felvidéki germán népekkel ezidőben kitört háború természetes irányítóhelye *Aquincum* volt. Világpolitikai szempontból pedig a rajnai határról a Középdunához terelődött át a katonai súlypont. Ezért ettől az időtől kezdve a római uralom végéig állandóan állomásozott *Aquincumban* *legio*, mellette még kb. ugyanolyan létszámerejű, bennszülött segédcsapatalakulat (*ala* vagy *cohors*), úgyhogy tíz-tizenkétezer főnyi katonaság állomásozott *Aquincum* nagy táborában és a parancsnoksági körzetébe tartozó, közvetlenül szomszédos Dunaszakasz (északon Szentendrétől, délen Nagytétényig) őrtornyai-ban, kiserődjeiben.¹⁶⁾ Amint tudjuk, a római birodalom határán erődláncolat

(*limes*) húzódott végig. *Aquincum* is ezen határerődítménysor egyik, bár központi jelentőségű láncszeme volt.

Ebből a második korszakból a következő *ala*-któl ismerünk feliratos emlékeket *Aquincumban* :

Az *Ala I. Tungrorum Frontoniana* (I., Fronto parancsnokról elnevezett tungere lovassászlóalj; a tungerek, egy germán néptörzs, a mai Tongern körül éltek) Kr. u. 85-ig Nyugatpannoniában (*Pannonia superior*, első táborhelye: *Carnuntum*, Deutsch-Altenburg), *Antoninus Pius* császár uralkodása (Kr. u. 138—161) óta pedig *Daciában* (Erdély) mutatható ki.¹⁷⁾ A közbeeső időn át (Kr. u. 85—138) táborozott vidékünkön. *Wagner* tévesen tételezi fel, hogy alsópannoniai táborhelye *Campona* lett volna (Nagytétény). Egyetlen tétényi emléket¹⁸⁾ *Aquincumból* hurcolhatták el, és így jutott el Téténybe. Ugyanilyen úton kerülhetett el Dunapentelére *Cusides* nevű lovasának a síremléke.¹⁹⁾ Két más köemléke biztosan *Aquincumban* került elő.²⁰⁾ Egy Kr. u. 114-ben kiadott katonai elbocsátólevél²¹⁾ (lh. *Carnuntum*) birtokosa, mint az *ala Frontoniana* katonája, *aquincumi* nőt vett el feleségül. Ez is arra vall, hogy a csapat a megelőző időszakban *Aquincum*-ban táborozott. Csapatunkat eredetileg a germán tungerekből állították fel.

Az *Ala I. Thracum veterana sagittariorum* = I. thrák nyilazó lovassászlóalj *Intercisa*²²⁾ (Dunapentele) és *Campona*²³⁾ (Nagytétény) táboraiiban állomásozott a II. és III. század folyamán, de ezen hosszú idő alatt *Aquincumban* is meg kellett fordulnia. Egy Kr. u. 167-ből való katonai elbocsátólevél,²⁴⁾ amelynek tulajdonosa az *Ala I. Thracum veterana* katonája és *eraviscus* származású, Óbudán került napfényre. Az *ala* egyik altisztje (*decurio*-ja) Óbudán állított oltárkövet *Liber* (a bennszülöttek ősi istensége rejlik ezen latin elnevezés mögött) istenségnek.²⁵⁾ Ezt a lovassapatot eredetileg a mai Bulgária földjén lakó thrákokból állították fel.

Az *Ala I. Augusta Ituraeorum sagittariorum* és az *Ala III. Thracum (sagittariorum civium Romanorum)* egy-egy feliratos emléken szerepel *Aquincumban*.²⁶⁾ Az előbbi, »az ituraeusok I. számú, kitüntetett nyilazó lovassászlóalja«, a szíriai Drúz-hegységben lakó *Ituraei*-törzsből felállított lovassászlóalj, valóban megfordult itt a III. sz. fordulóján²⁷⁾ körül, viszont az utóbbi csapat (a thrákok III. számú, római polgársággal kitüntetett nyilazó lovassászlóalja) köemlékét Almásfüzitőről hurcolták el *Aquincumba*²⁸⁾, tehát semmi köze az itteni hadirendhez. A szír lovassapat elhozatala *Aquincumba* a túlparti, iráni származású jazygok ellen, észszerű katonai intézkedés: a megfelelő fegyver szembeállítására volt.

A legkorábban itt járt *cohors*-ok egy-két emlékekkel, tehát a legszűkösebben vannak képviselve régészeti hagyatékunkban. (*Cohors* = a nem római polgárokból felállított 500-as vagy 1000-es létszámú, önálló gyalogos vagy részben lovasított — *equitata* — bennszülött zászlóalj.)

A *Cohors I. Montanorum* egyetlen *aquincumi* vonatkozású emléke az a bronztablára vésett katonai elbocsátó okmány, amelyet Kr. u. 102-ben a *cohors* egyik hispaniai származású gyalogosának állítottak ki és amelyet Budapesten a Dunából kotortak ki.²⁹⁾ Azonban lehetséges, hogy ezen csapat nevére egészíthető ki egy *aquincumi* téglabélyege: CM... , azaz: C(ohors)(prima) M[ontanorum], ha ugyan nem a c(ohors) I.M(aurorum)

hagyatéka. Feliratos köemlék egyáltalán nem ismeretes eddig ettől a csapattól. Kr. u. 80 és 102 közt táborozhatott itt. A csapattestet, neve után ítélve, (I. számú alpesi gyalogos zászlóalj) eredetileg alpesi keltákból állították fel.

A *Cohors I. Vindellicorum* ∞ (=milliaria, ezres létszámú) *civium Romanorum*, I. számú, alpesi népekből (vindeliciaiakból) felállított, római polgárjoggal kitüntetett gyalogzászlóalj Kr. u. 100-ban már a Balkánra került el,³⁰ tehát előtte táborozott itt, ha a rávonatkoztatott, egyetlen aquincumi sírkömléke (CIL III. 3562) helyesen nyert kiegészítést.

A *Cohors I. Alpinorum equitata* (Alpesiek I. számú, részben lovasított gyalogzászlóalja) a legújabb aquincumi ásatásoknál (Kórház- és Szél-utca sarkán, tehát bent a táborban) napfényre került téglabélyeg alapján szintén felveendő az itt járt csapattestek sorába.

Ezen téglabélyegünket ugyanis:

COHA (41. kép) csakis C O H (ors)

A L (pinorum) csapatnévre egészíthetjük ki. A bélyeges téglát a

felső törmelékrétegben találtuk,

tehát a leletkörülményekből ez

esetben időmeghatározásra sem-

mit sem következtethetünk. Újon-

nan megismert csapattestünk,

teljes nevén a *Cohors I. Alpinorum equitata* ugyan semmi más emléket nem hagyott reánk *Aquincumban*, — ezért eddig állomáshelyeit *Carnuntum*

(Deutsch-Altenburg és Petronell közt legió-táborhely), *Intercisa*

(a mai Dunapentele helyén római táborhely) és *Lussonium* (Kömlőd-

Paks) táboraiiban keresték³¹) (a Kr. u. I—II. sz.-ra vonatkozólag) — de

bélyeges téglánk alapján most már *Aquincumot* is tekintetbe kell

vennünk. Az időpontot a Kr. u. II. sz.-ra utaló katonai elbocsátó levelek³²)

mellett egy új afrikai feliratos emlék³³) segít meghatározni, amely *Marcus*

Vettius Latro tisztségeinek a felsorolását adja. Ő, mint a *cohortis I. Alpinorum*

equitata parancsnoka (*praefectus*), kitüntetésekert nyert *Traianus* császár

háborúiban (a dákok ellen, Kr. u. 101—106). Fontos, hogy ez a tiszt

a *legio II. adiutrix*-ből, a Kr. u. II—IV. évszázadokon át állandóan *Aquincumban*

állomásozott »II. számú *adiutrix* (segítő) legio«-ból lépett át

cohortisunkba, lehet, hogy éppen *Aquincumban*, ahol ez a *legio* állandóan

táborozott. Ezzel az időadattal összevág, hogy az egyik katonai elbocsátó

bronztábla-diploma (CIL XVI. sz. 112.) tanúsága szerint a *cohortis* egyik

katonája: *Ulpus Biausco eraviscus*-származású volt, akit ebből a népből

(ez a nép *Aquincum* körül lakott) Kr. u. 120 körül sorozhattak be, nyilván-

valóan az *Aquincumban* táborozó *Cohors I. Alpinorum*-ba, amelyből később

véglegesen szabadságolták.

A *Cohors I. Thracum equitata* nevű, a balkáni thrákokból szervezett,

részben lovasított gyalogos alakulatról eddig annyit tudtunk, hogy

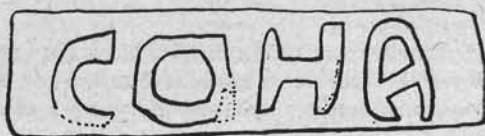
a Kr. u. II. sz. folyamán *Pannonia inferior* (a Dunántúl keleti része)

csapatai közt volt, de táborhelyeit nem ismertük.³⁴) Az 1939. évi aquincumi

ásatások közben Óbudán, a Kórház- és Szél-utca sarkán a felső, törmeléken

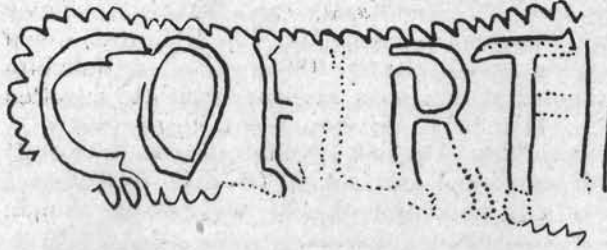
(összekeveredett) rétegben egy téglát találtunk (az előző csapat bélyeges

téglájával egy helyen, ami esetleg az alkalmazás egyidejűségére mutat).

41. Téglabélyeg a COH(ors) AL(pinorum) csapat nevével.

Ezen a téglán a Kr. u. II. sz. elejére jellemző, lábalakú keretbe foglalva a 42. képen bemutatott bélyeget olvashatjuk.

42. Téglabélyeg a COH(ors) PR(ima) TH(racum) csapat nevével.

= a *cohors* (műhelyéből)] készítményei. Azt hitték továbbá, hogy készítési idejük a késő római kor, a Kr. u. III. vagy IV. század. Legújabbban talált, hasonló bélyeggel ellátott téglánk azonban két okból megfontolásra készítet bennünket: 1. a lábalakú keret miatt korai időbe, legalább a Kr. u. II. sz. első felébe kell tennünk eredetét; 2. ha már kiírják egészen a szót, miért épp egy mássalhangzó-csoportban hagynák ki az egy O-betűt? (Fonetikusan az első o-betű elhagyása a természetes, amint ezt látjuk is a *CHORTIS*, *CHOR*, *CHORT* példákban.) Ezért mi indokoltnak érezzük, hogy újonnan előkerült téglabélyegtípusunkat kivegyük a *COHORTIS*-nak olvasott bélyegek sorából. Kiegészítésként ajánljuk ezt az olvasást: *COH(ors) PR(ima) THR(acum)*... A P és R betűket, esetleg a T, H és R betűket összekapcsolva írhatták. A *COHRT* bélyeggel ellátott téglák (43. kép), amelyeket 1939-ben Óbudán a Kórház-

43. Téglabélyeg a COH(ors) PR(ima) T(hracum) csapat nevével.

és Szél-utca sarkán hoztunk felszínre, még inkább a *COH(ors) PR(ima) T(hracum)* csapattest készítményeinek tekinthetők. A P és R betűk ezen a bélyegen is egybekapcsoltak. Ezzel talán megtaláltuk a *Cohors I. Thracum equitata* táborhelyét, amely így a II. sz. első felében *Aquincum* lenne. Talán nem véletlen, hogy az egyik már régebben ismert, hasonló téglabélyeg: *COHRTIS*³⁶⁾ ugyanonnan ismeretes, ahol a *Cohors I. Thracum equitata* egyetlen biztos, de jóval későbbi korból való pannóniai feliratos kömleke napfényre került (*Brigetio* = Szöny).³⁷⁾ Legújabbban ásott ki Nagy Tibor a szentendrei táborban a *porta praeloria* kapu útteste alatt húzódó vízcsatornából *COHRT* bélyegű téglákat, amelyek szerintem ugyanígy *coh(ors) pr(ima) T(hracum)* nevű csapatnak tulajdoníthatók. Csapatunk tehát vidékünkön is szerepelt, mégpedig Szentendrén is a Kr. u. II. sz. elején. Nagy Tibor ugyanis tőlünk függetlenül állapította meg, hogy az illető vízcsatorna a feltételezett földtábor kőbe való átépítésekor készült, még a Kr. u. II. sz. I. felében, legvalószínűbb, hogy Traianus uralkodása idején.^{37/a)}

A *Cohors I. Ulpia Pannoniorum* ∞ *equitata* és *cohors II. Alpinorum* nevű gyalogzászlóaljok egy Székesfehérvár és *Aquincum* közt előkerült sírkő

A *CHORTIS*, *COHRT*, *COHORTIS*, *CHO*, *COH*, *CHOR*, *CHORT*, *COHRTIS* téglabélyegeket³⁵⁾ eddig úgy volt szokás értelmezni, hogy ezek kiegészítése *C(o)HO(RTIS)*, és egy ismeretlen, közelebről meg nem nevezett *cohors* [*Cohortis*

feliratában³⁸) egymás mellett említve találhatók (az előbbi, a száva-vidéki illyr pannonokból, *Ulpus Traianus* császártól felállított, ezres létszámú *cohors*, részben lovasított: *equitata*; az utóbbi neve: az alpesiek II. számú gyalogzászlóalja). A *Cohors II. Alpinorum* semmi más nyomot nem hagyott hátra, úgyhogy talán a sorszámjelzés téves, és a *cohors I. Alpinorum* emlékével állunk szemben (ld előbb). A másik *cohors* aquincumi táborozását már biztos alapokon tételezzük fel, mert bélyeges téglái ismeretesek Óbudáról, *COH(ors) I. VLP(ia) P(annoniorum)* és *COH(ors) I. VLP(ia) P(annoniorum) ANT(oniniana)* bélyegekkkel.³⁹) Utóbbi téglabélyeg *Antoniniana* jelzője azt igazolja, hogy ez a *cohors* még *Caracalla* (Kr. u. 211—217) idején is *Aquincumban* működött.⁴⁰)

A *Cohors I. Asturum* (eredetileg a hispaniai aszturokból felállított gyalogcsapattest) *Astura* (Zeiselmauer, Ostmark) táborában állomásozott a Kr. u. egész II. és III. sz. folyamán.⁴¹) Egyik katonájának *Aquincumban* állítottak síremléket.⁴²) Talán a Kr. u. III. sz. válságai és ellenséges betörései idején került volna ide átmeneti tartózkodásra és háborús szereplésre?

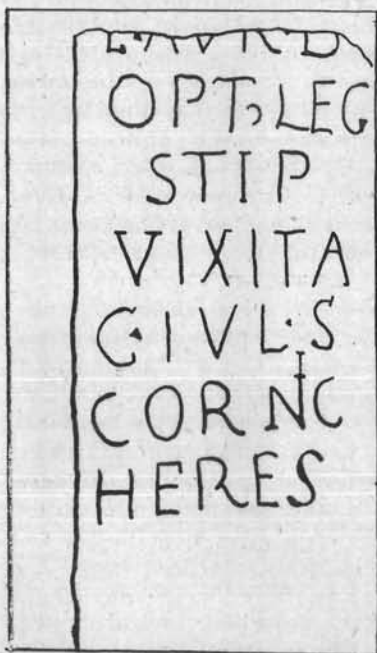
A *Cohors ∞ (= milliaria) Maurorum equitata* (Mórok részben lovasított, ezres létszámú gyalogos csapatteste) és a *Cohors I. Numidarum* (Numidák I. számú gyalogos zászlóalja) eredetileg afrikai népekből, a hamita berberekből, Északafrika ókori őslakóiból alakult. Három-három feliratos emléküik maradt ránk *Aquincumban*⁴³) (egy-egy közös). Ezeknek stilisztikai jellegzetességei⁴⁴) után ítélve a Kr. u. III. sz. elején, a II. és III. sz. fordulóján tartózkodott a két *cohors* *Aquincumban*. Az afrikai sivatagi lovasnépek katonai fűjságát, miként a szíriai csapatokat, tudatosan állították itt szembe az iráni jazygokkal.

A *Cohors I. ∞ nova Surorum sagittariorum (Antiochensium)* nevű csapattestet *Alexander Severus* császár (Kr. u. 222—235) alakította meg az *Antiochia*-vidéki szírekből, mint különleges, íjász alakulatot.⁴⁵) Nevének jelentése: Az antiochiai szírek újonnan szervezett, I. számú, ezres létszámú nyilazó gyalogos csapatteste. A túlpárti keleti lovasnép, a jazygok ellen, mint megfelelő fegyvert, vezényelték erre a vidékre. *Ulcisia Castra* (Szentendre) erődítménye mellett *Aquincumban* is jelentős számban hagyott hátra feliratos kő- és bélyeges téglaméleket,⁴⁶) tehát fővárosunk táborerődítménye védelmében és kijavításában is része volt.

A *Cohors VII. Breucorum (civium Romanorum equitata)* a mai Szerbia területén lakó *breucus*-okból felállított, részben lovasított VII. gyalogos zászlóalj, amely egyszer vitézségéért egyetemlegesen nyert el római polgárjogot, keletről a Kr. u. II. sz. 2. felében került el *Pannonia inferior* tartományba (Dunántúl keleti része). *Lugio* (Dunaszekcső) lett volna eredetileg a táborhelye,⁴⁷) de egy időre, ami más csapattesttel is megtörtént, munkásosztággént szerepelt és bélyeges téglakészítményeivel táplálta az egész tartományi határszakasz erődépítkezéseit. *Aquincumban* a házi-legió, a *legio II. adiutrix* mellett ez a csapat hagyta ránk a legnagyobb bélyeges téglamélekmennyiséget.⁴⁸) Lehet, hogy ide nem hajón szállították el a *cohors* téglakészítményeit, hanem a helyi kitűnő agyagból a helyszínen vetette a *cohors* a Kr. u. III. sz. 1. felében szükségessé vált erődépítkezésekhez az építőanyagot.

Amíg ezen önálló, bennszült lovas és gyalogos csapattek, amelyeket bemutattunk, általában csak átmenetileg, rövid ideig állomásoztak Aquincum táborerődítményében az itteni legió mellett, addig egyik *legió*, a *legio II. adiutrix* (a II. számú, segítő *legió*) három évszázadon át (Kr. u. I. sz. vége — IV. sz. vége) állandóan itt táborozott, úgyhogy *Aquincum* házilegiójának tekinthető. Természetes, hogy *Aquincum* területén számtalan bélyeges téglá és sok feliratos kőemlék nevezi meg ezt a csapattek. Ezen csapattek emlékei közé könyvelendő el egy csonka sírkő, amely a legújabb ásatások kapcsán (1941 április 29-én) a Szentlélek-téren került napfényre és eddig ismeretlen a szakirodalomban.

Síremléktáblánk (mészköből) egykor egy sírkert (kőlapokkal körülvett sírhely) homlokzatán állott. Fele teljes hosszában hiányzik, alul és felül is letört egy-egy sornyi belőle (44. és 46. kép). A megmaradt rész magassága 64–66 cm, szélessége 51–55 cm, a kőtábla vastagsága 24–28 cm.

44. A 46. képen ábrázolt síremlék felirata.

állomáshelyéről. Ideiglenes távollétei alatt sem maradhatott erős megszálló erő nélkül ez a fontos határmenti katonai központ és helytartói székhely. Úgy látszik, hogy ilyenkor a legközelebbi legiótábor legiója váltotta fel a II. *adiutrix* legiót és tartózkodott itt addig, amíg *Aquincum* állandó legiója visszatért a háborúból. Más legiók pedig különítményeikkel képviselték magukat Aquincumban a házilegió ittléte alatt, ha háborús helyzet katonai erők összevonását kívánta meg a birodalom ezen határszakaszán.

A feliratos mező magassága : 50·5, szélessége 30—32·5 cm. A feliratos mező pereme kétszeresen hornyolt. A betűsorok magassága 5·2 cm. Csonka feliratunkat így olvashatjuk: [D(is) M(anibus)]/L(ucii) AVR(elii) D.... OPT(ionis) LEG(ionis) [II. ad(iutricis)] | STIP(endiorum) ... VIXIT A[nn(os) ...] C(aius) IVL(ius) S[...]| CORNIC(ularius vagy: cornicen...) HERES...

Azaz : *Lucius Aurelius D...* [a *legio II. adiutrix*] centurio jelöltje [halotti árnyainak], aki szolgált ..... évet, élt ..... évet, [állította] mint örököse *Caius Iulius S...* *cornicularius* (szárnysegédi és irtóki teendőkre magasabbrangú tisztek mellé beosztott altiszt) vagy : *cornicen* (ezredkürtös).

Feliratos kőemlékünk a Kr. u. II. századból származhatik. Tanúsága a katonák közti bajtársias összetartásnak, amely addig ment el, hogy a katonák (nyilvánvalóan nőtlenek) egymást tették meg örökösüknek.

Aquincum háziezrede azonban több ízben kelt hadra és távozott el állandó

Bemutatjuk az aquincumi táborerődítményben átmenetileg megfordult legiókat.

A *legio XIII. Gemina* (XIII. számú ikerlegió) egyetlen aquincumi feliratos emléke⁴⁹⁾ csak kéziratilag maradt fenn, nem egészen érthető és így figyelmen kívül hagyható.⁵⁰⁾ Ez a *legio* mégsem járt vidékünkön.

A *legio XXII. Primigenia* (XXII. számú, ősrégi vagy szerencsés legió) két katonája sírját jelölték meg egy aquincumi feliratos kővel.⁵¹⁾

Ezek a legióval vagy csak a *legio* azon *vexillatio*-jával (különítmény) kerülhettek ide, amely a *Marcus Aurelius* császár (Kr. u. 161—180) uralkodása alatti ellenséges betörések elhárítása végett működhetett közre *Aquincum* körül.⁵²⁾

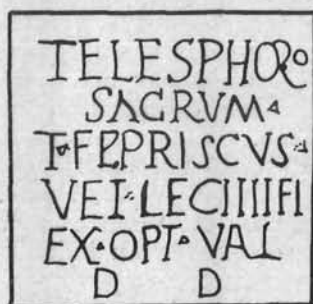
A *legio II. Italica* (II. számú itáliai legió) csak bélyeges téglát hagyott hátra *Aquincum* emlékanyagában.⁵³⁾ Ez a legió is a *Marcus Aurelius* alatti válság idején fordulhatott meg vidékünkön. Téglái azonban hajón való szállítással is eljuthattak ide.

A *legio X. Fretensis*, a X. számú, a (szicíliai) tengerszorosnál győztes legió, Jeruzsálemnek, majd a vöröstengermenti *Aila*-nak állandó legiója, *Gaius Julius Magnus* nevű katonáján keresztül szintén hagyott hátra *Aquincumban* feliratos köemléket.⁵⁴⁾ A *legio*, illetőleg a különítménye a II. sz. folyamán járhatott a Dunakönyök vidékén. Előbb megnevezett katonájának a síremlékét felesége, *Publia Surilla* állíttatta katonaférjének. Az asszonynak neve ellenére sem kell szíriai származásúnak lennie. *Aquincumban* ugyanis jelentős szír kolónia volt. Csak itt vehette el őt feleségül *Gaius Julius Magnus*, amikor legiójával vagy ennek különítményében ezen a vidéken állomásozott.

A *legio IV. Flavia*, a IV. számú, *Flavius (Vespasianus)* császár létesítette *legio*, amely *Moesia superior* tartományban (a mai Szerbia) *Singidunum* (Zimony) és *Viminacium* (Kosztolác) állandó helyőrségét képezte századokon keresztül, biztosan nem pusztán különítménnyel képviselte magát *Aquincumban*, mint valószínűleg az előbb említett legiók. Számos feliratos emléken kívül⁵⁵⁾ (ezek közt van egyik *praefectus castrorum* — tábori térparancsnok — fogadalmi oltárköve, tehát az egész táborot birtokolja ez a legió) bélyeges téglái is napfényre kerültek az óbudai ásatások alkalmával.⁵⁶⁾ A szakírók véleményei megoszlottak, hogy mikor foglalta el ez a legió a *legio II. adiutrix* távollétében *Aquincum* erődített legiótáborát. *Ritterling* szerint⁵⁷⁾ a *parthusok* elleni háború (Kr. u. 162—166) vagy *Septimius Severus* keleti háborúja (Kr. u. 197—199) alatt helyettesítette *Aquincumban* az innen hadbavonult házilegiót. *Kuzsinszky* (és *Alföldi András*) szerint⁵⁸⁾ *Domitianus*nak a dákok ellen indított háborúja (Kr. u. 86—89) idején idözött *Aquincumban* a *IV. Flavia* nevű *legio*, mialatt a már előbb idekerült *II. adiutrix legio*-nak a dákok ellen kellett felvonulnia. Ha a *IV. Flavia* nevű legió aquincumi feliratos emlékeit vizsgáljuk, stilisztikai szempontból részint a Kr. u. II., részint a III. sz.-ba utalhatók. Legutóbbi óbudai ásatásaink folyamán (a Kórház- és Szél-utca sarkán) padozatul szolgáló téglákon *LEG(io) II. AD(iutrix)* és *LEG(io) III. F(lavia)* bélyeg volt olvasható. Az előbbi bélyeg a korai időkre (legkésőbb a Kr. u. II. sz. elejére) jellemző lábalakú keret foglalja körül. Mindez arra mutat, hogy a két *legio* egymást többször váltotta fel itt, szóval, hogy a *legio IV. Flavia* nem egy ízben

fordult meg a *II. adiutrix* otthonában, sőt egyszer korai időben is: a Kr. u. I. sz. végén vagy a II. sz. elején is itt volt már. *Domitianus*, *Marcus Aurelius* és *Septimius Severus* császárok idején tör ki súlyos háború (Kr. u. 86—92; 166—172; 178—180; 195—197; 208—211) a Duna középső és felső folyásánál, illetőleg nyugaton Galliában és Britanniában, amikor az ezen harcterekhez közelebb eső *Legio II. adiutrix*-nak hadba kellett vonulnia, az őrhelyén támadt irt pedig a dél felé legközelebb táborozó *IV. Flavia* legiónak kellett ideiglenesen kitöltenie.

A *legio IV. Flavia* korai (Kr. u. I. sz. vége) aquincumi állomásozásának legújabb feliratos kőemlék-bizonyítékát az *Aquincumi Múzeum* legutóbbi ásatásai alkalmával (1941 április) találtuk meg a Szentlélek-téren. Ez a kis oltárkő minden szempontból értékes és új adatokkal szolgál fővárosunk római kori multjához, helyrajzához, hadtörténetéhez és vallási életéhez egyaránt (45. és 47. kép).

45. A 47. képen ábrázolt oltárkő felirata.

A kő magassága 40·5, szélessége 18·4, vastagsága 18 cm. A feliratos mező magassága 15·3, szélessége 16·4 cm. A betűk magassága a legfelső sorban 25, a legalsó sorban 16, közben 18 mm. Az oltárkő felül három 23 mm magas körgyűrűben zárul le, amelyek felfelé fokozatosan kisebbednek. Átmérőjük 18, 14·5, illetőleg 12 cm. Még kellett lennie felül egy negyedik gyűrűnek is, közepén egy lyukkal, amelybe *Telesphorus* szobrocskáját beleerősítették, beleszúrták. Ezen feltevésre feljogosít bennünket a harmadik gyűrű felett mutatkozó töréses felület, valamint a közepén látható kis lyuk, nyilvánvalóan a negyedik gyűrű lapjába vésett lyuk alja.

Mivel az aquincumi római tábori kórház (*valetudinarium*) alapjait (fűtőfolyosókat a padozat alatt) biztosan megállapíthattuk Óbudán a Flórián-tér mellett (a lebontott Majláth-utca elején), ezen oltárkő lelőhelyén nem lehetett a legiőtábor kórháza, noha az oltárkő állítója a kórház egyik gondnoka. Egyszerre két kórházat nem tarthattak fenn *Aquincum* táborerődítményében sem. Az oltárkő különben is kevert rétegben került elő, amint, igen sajnálatosan, Óbudán mindenütt keverten találjuk a rétegeket a római falmaradvány és épületalapzat legaljáig, ahol Óbuda építői beleépítkeztek a római kultúrrétegbe és megzavarták azt másutt is. Tehát az oltárkövet máshonnan, mondjuk a Majláth-utcából is elhurcol-

A szóbanforgó oltárkő feliratos részében sér tetlenül maradt fenn. Feliratát így olvassuk: TELESPHORO | SACRUM | T(itus) FL(avius) PRISCVS | VET(eranus) LEG(ionis) IIII FL(aviae) | EX OPT(ione) VAL(etudinariii) | D(ono) D(edit).

Azaz: »*Telesphorus*nak szentelve ajándékkul adta *Titus Flavius Priscus*, a *legio IV. Flavia* kiszolgált katonája, a katonai kórház volt gondnoka.

Az oltárkő anyaga vörös márvány, olyan fajta, amely Magyarországon egy veszprémi felhagyott kőbányában, Süttőn, a hunyadmegyei Branyicskón és Pílisborosjenőn található.⁵⁹⁾

47. Telesphorusnak szentelt oltárkő Aquincumból
(felirata a 45. képen).

hették a Szentlélek-térre, eredetileg azonban a legiókórházban állította fel a hálás kórházgondnok. A lelőhely színhelyét a Szentlélek-téren az *Aquincumi Múzeum* a közeljövőben fogja felásni szélesebb területen: akkor talán jobban tisztázódik ezen helyrajzi kérdés. Az 1941. évben húzott próbaárok alapján az oltárkő lelőhelyén csak egy fürdőmedence létezését állapíthattuk meg. Ennyiből merészség lenne mindjárt arra gondolni, hogy *Titus Flavius Priscus* egy gyógyfürdőt »*dono dedit*«, építtetett volna *Telesphorus*nak, a csodálatosan gyógyító istenségnek, vagy pedig itt lett volna a *legio IV. Flavia* külön kórháza a *legio II. adiutrix* kórháza mellett (hiszen egyszerre nem időzött úgysem a két legió a táborban, hogy két külön kórházra lett volna szükség), vagy, hogy e helyen lett volna egy korai építési periódusban a legiótábor kórháza. Egy egyszerű kiszolgált katona erszényéből nem telhetett semmi nagyobb építményre, hanem a »*donum*« maga az oltárkő lehetett, amelyet hálája jeléül az istenségnek felajánlott.

Vallástörténeti szempontból nagy jelentőségű, hogy ez az első *Telesphorus* istenségnek ajánlott oltárkő *Aquincumban*, sőt tudomásunk szerint egész Pannoniában és egyáltalán a római birodalom nyugati, latin nyelvű felében. Azonban az istenség ábrázolása domborműben már számos helyről ismeretes volt. Így *Aquincumban* egy kőszírláda keskenyebb oldalán faragtak ki egy törpe, csuklyás köpenyes alakot,⁶⁰ ahogy ábrázolni szokás *Asklepios-Aesculapius*t, a gyógyítás földalatti kígyósfejedelme gyermekkísérőjét, *Telesphorus*t. Ez a *Telesphorus Aesculapius*-szal és *Hygieia*-val egy isten-triászt is képez.⁶¹ Egyébként továbbmenőleg a »*genius cucullatus*« (csuklyás köpenyes génusz) nevű istenséggel is azonosítandó, akiben *Egger* szerint⁶² egy eredetileg kelta istenséget kell látnunk. Ez behatolt *Aesculapius* kultuszkörébe és ott, mint valami új *Asklepios*, görög nevet kapott. *Telesphorus* lényegéről és a hívek számára való jelentőségéről a vallástörténészek felfogásai erősen eltérők. Így *Schwenn* szerint⁶³ ő a »Beteljesítő«, mivel *oneirata telesphora*: olyan álmok, amelyeket az istenség valóra vált. *Kerényi* szerint⁶⁴ *Aesculapius* kétféleképp ajándékoz gyógyulást, esetleg halál alakjában. A gyógyulás pozitív fájára *Hygieia* (»Egészség« istennője) utalna, a másakra *Telesphorus* (»A Vég elhozója«). *Kerényi* azonban más helyen⁶⁵ úgy látja, hogy *Telesphorus* a betegség jó végét, az egészséget is elhozhatja, hiszen *Asklepios-Aesculapius* és *Hygieia* neve: *telesphoroi*.

Oltárkövünk tanúskodik arról, hogy az utóbbi, jó értelemben kell látnunk *Telesphorus* lényegét. *Titus Flavius Priscus*, a katonai kórház gondnoka a saját vagy bajtársai meggyógyításáért nyilvánvalóan hálából ajánlja fel az istenségnek ezt a kis, szobrocskával ellátott oltárkövet. *Priscus* a második kórházgondnok, akit feliratos köemlék alapján névleg ismerünk *Aquincumból*. A másik, *Titus Venusius Aper* a Kr. u. II. sz. első felében élt vidékünkön.⁶⁶ *Titus Flavius Priscus* oltárkövét sem származtathatjuk későbbi időből, sőt látunk indítékokat, amelyek alapján arra kell gondolnunk, hogy a Kr. u. I. sz. végén került ide legiójával, a *legio IV. Flavia*-val. Ennek a kebeléből *Aquincumban* bocsátották el véglegesen és *veteranus*-minőségében bízták az öreg hadfira a kórházgondnokságot, míg aztán ebből is kiiregedett és végül a teljes nyugalomba visszavonulva állította azt az oltárkövet, amelyet most ismertetünk.

A *Titus Flavius* előnév és családnév azt a meggyőződést kelti bennünk, hogy viselője nem sokkal élt későbbben a *Titus Flavius* elő- és családnévű császárok (*Vespasianus*: Kr. u. 69—79, *Titus*: 79—81, *Domitianus*: 81—96) koránál, sőt valószínűleg a *Flavius*-uralkodócsalád valamelyik tagjától nyerte el elbocsátását, polgárjogát és ezzel együtt *Flavius*-családnévét. Bátran feltételezhetjük tehát, hogy legkésőbb Kr. u. 96-ban szabad-ságolták őt a *legio IV. Flavia* tényleges kötelékéből. Ezután még legfeljebb 20—25 esztendőn át láthatta el, mint kórházgondnok, beteg és sebesült bajtársai élelmezését, ruházását és elhelyezését. E szerint oltárkövünket Kr. u. 120 körül készítették, ekkortájt ajánlotta fel *Titus Flavius Priscus*. (Persze *Priscus* elbocsátása *Viminaciumban* is történhetett, és innen is elkerülhetett a *veteranus* katona *Aquincumba*, saját elhatározásából ezt a várost választva lakóhelyéül öreg korára.)

Titus Flavius Priscus-nak eddig más feliratos emléke nem ismeretes Pannoniából. Egy azonos nevű ember *Virunumban* (Zollfeld, *Noricum* tartomány fővárosa) életében készítette el síremlékét sajátmagának, feleségének és anyjának.⁶⁷⁾ Foglalkozását nem jelölte meg a feliratban. Semmi okunk nincs arra, hogy azonosítsuk az *aquincumi kórházgondnokkal*, akinek e szerint *Aquincumban* kell megtalálnunk síremlékét, ahol öreg korát töltötte.

Kr. u. 92-ben egy egész római *legio* (a *legio XXI. Rapax*, »*XXI.* számú, előretörő *legio*«) megsemmisült az Alföldön lakó jazygokkal szemben.⁶⁸⁾ Nyilvánvaló, hogy ez a *legio* megfordult Keletpannoniában, mielőtt tragikus véget ért volna. Talán *Aquincumon* is átvonult, ezt azonban ma már nem tudjuk eldönteni. Van olyan vélemény, hogy ez a *legio* táborozott *Aquincumban*; megsemmisülése után elárvult táborát *Aquincumban* a *legio XIV. Gemina* (a XIV. számú, ikerlegio) szállotta volna meg. Utóbbi csapattestnek valóban ismeretes egy feliratos köemléke⁶⁹⁾ *Aquincumból*, *Cornelius Flavius* nevű *centurio*-ja sírköve, amely a puszta nevet tartalmazza. Egyetlen ilyen csonka felirat nem föltétlen bizonyíték az illető *legio* *aquincumi* táborozása mellett. Azonban lehet, hogy a XIV. ikerlegio *mogontiacum-i* (*Mogontiacum* a mai Mainz helyén) táborhelyéről a *XXI. Rapax* katasztrófájának a hírére *Mursella*-ig (Petrieveci helyén római táborhely) nyomult le a jazygok elleni hadműveletek keretében, ahonnan visszatérőben erősítéskép *Aquincumban*, majd *Ad Flexum* erődített táborában (a mai Magyaróvár helyén) időzött rövid ideig, amíg a dunabalparti ellenséges népek egészen lecsillapodtak, mielőtt *vindobona-i* (Wien) állomáshelyét elfoglalta volna.

Biztosabban tudjuk, hogy a *legio X. Gemina* (a X. számú ikerlegio) táborozott *Aquincumban*, a Kr. u. 103—107. években.⁷⁰⁾ Több feliratos köemlék⁷¹⁾ maradt fenn tőle fővárosunk területén. Bélyeges téglái a későbbi házilegio, a *legio II. adiutrix* tégláival együtt kerültek napfényre,⁷²⁾ tehát egymást felváltották, esetleg egymást itt is érték. Felmerült olyan vélemény is,⁷³⁾ hogy a *legio II. adiutrix* előbb itt volt és a *legio X. Gemina* azalatt tartózkodott *Aquincumban*, amíg a *II. adiutrix* a *Traianus* császár által a dákok ellen viselt háborúban volt távol. A *legio X. Gemina* különben később *Vindobona* (Wien) állandó helyőrsége lett. A *leg(io) XI. C(laudia) p(ia) f(idelis)* nevű *legio* (a XI. köteleességteljesítő, hú, *Claudius*-féle legió), *aquincumi* bélyeges téglái alapján (CIL, III. 11.351) következtetve, szintén megfordult és építkezett fővárosunk területén, mielőtt (Kr. u. 114-ben)

balkáni állomáshelyére távozott volna Pannoniából. Végül a *legio I. adiutrix* is, amely különben századokon át *Brigetio* (Szöny) erődített táborában védte a dunai határt a felvidéki germán törzsek ellen, szintén több feliratos kőemléket⁷⁴⁾ és bélyeges téglát⁷⁵⁾ hagyott hátra *Aquincumban*. Nevének jelentése: »Az I. számú, segítő legio«. Mivel *Caracalla* császár (Kr. u. 211—217) óta *Brigetio* átsatolás következtében (*Pannonia superior* tartományból *Pannonia inferior* tartományhoz, a két tartomány határvonala nagyjában a Balaton irányba) *Aquincummal* egyazon tartományba tartozott, ezen legio aquincumi emlékeit másként kell megítélnünk, mint az előzőkéit. A feliratos kőemlékek stilisztikai sajátosságaik szerint egy kivételével (*Corpus Inscriptionum Latinarum* III. 13.372) valóban a Kr. u. III. sz. készítményei, tehát a brigetioi házilegio katonái és tisztjei, akik azokat állították, vezényelve és hivatalos ügyekben időztek *Aquincumban*, a tartomány fővárosában, a helytartói irodában és hivatalokban.⁷⁶⁾ Magának a legionak aquincumi tartózkodására nem következtethetünk ezekből a későbbi korból való feliratokból. A Laktanya-utcában előkerült bélyeges téglái, amelyek esetleg a táborfal építése idejéből származnak, és *Lucius Caecius Verus*-nak, aki legiónk katonája, az I. sz. végére vagy legkésőbb a II. sz. elejére utaló síremléke azonban már indokolttá tesz az annak feltevését, hogy ebben az időben esetleg megfordult a *legio I. adiutrix Aquincum* táborában. Mindenesetre téglaszállítmányokkal támogatta az aquincumi legiotábor építése munkáját.

A római uralom harmadik korszakában (kb. Kr. u. 260—406) a római honvédelmi szervezet két főtenyezője a földhöz kötött, határőrparsztság (ezek a föld terméséért a határvédelmet elvállaló, jórészt külföldről betelepített, barbár népek) és a császári központi mozgó hadsereg volt. Ebből az időszakból az aquincumi helyőrség katonáitól igen kevés feliratos kőemlékkel, de annál nagyobb tömegű bélyeges téglával rendelkezünk. Ennek az anyagi viszonyok rosszabbodása és az állandó háborús állapot mellett a megszálló sereg elbarbárosodása lehet az oka. Az ekkori római helyőrség inkább az erődítmények és az őrtornyok sűrűségében és falai vastagságában bízik már. Ezért maradt fenn ebből a korszakból sokezer számmal bélyeges téglá.

Egy óbudai sírfelirat⁷⁷⁾ a *numerus equitum Dalmatarum* (dalmát lovasok osztaga) aquincumi táborozását, egy alcsuti építési emléktábla⁷⁸⁾ pedig a *milites Histrici* (Dunai katonaosztag) nevű tengerész gyalogság létezését tanúsítja. A római uralom végén ugyanis a dunai hajóhad állomásait már feladták és partvédelmi alkalmazást osztottak ki a hadinaszadok legénységének.⁷⁹⁾

A Kr. u. IV. sz. végén egy hivatalos kimutatás szerint⁸⁰⁾ *Aquincum* táborában a jobbparton a régi házilegio harmadik részének felső osztaga (*tertia pars superior*) őrködött, vele szemben az ellenséges part hídfőállásában az *auxilia vigilum* (őrosztagok) különös nevű csapattest (hasonló *Vigiles*-csapatot még csak Britanniában könyvelt el a szóbanforgó hivatalos lista) foglalt el őrállást.

Az utóbbi három csapatalakulatról részint már a neve is elárulja, hogy helyhez kötött, határőrkatonaságot jelentenek, tehát másodrendű parasztmiliciát.

AZ AQUINCUMI HELYŐRSÉG CSAPATTESTEI:

Die in Aquincum stationierten Truppenkörper:

- Kr. e. 10—Kr. u. 20 :
10 v. Chr.—20 n. Chr. :
Ismeretlen ala.
Eine unbekannte Ala.
- Kr. u. 20 körül :
Ungefähr 20 n. Chr. :
Ismeretlen ala. (ala Hispanorum prima?)
Eine unbekannte Ala. (ala Hispanorum prima?)
- Kr. u. I. sz. derekán :
Mitte d. I. Jhs n. Chr. :
Ala Hispanorum prima.
- Domitianus (81—96) idején :
Zur Zeit d. K. Domitianus :
Ala I. Auriana; ala Asturum II.; ala Tungrorum Frontoniana; cohors I. Vindellicorum ∞ civium Romanorum (?); cohors I. Montanorum; legio II. adiutrix; legio IV. Flavia; legio XIV. Gemina.
- I. sz. vége—II. sz. eleje :
Ende d. I. Jhs—Anfang d. II. Jhs :
Ala Tungrorum Frontoniana; cohors I. Alpinorum equitata; cohors prima Thracum; legio X. gemina; legio II. adiutrix; legio IV. Flavia (?); legio II. adiutrix; legio XI. C. P. F.
- II. sz. derekán és végén :
Im Laufe d. II. Jhs :
Ala I. Thracum; cohors I. Ulpia Pannoniorum; cohors II. Alpinorum (?); legio II. adiutrix; legio IV. Flavia.
- III. sz. I. felében :
Erste Hälfte d. III. Jhs :
Ala Ituraeorum; cohors I. Ulpia Pannoniorum; cohors I. Asturum (?); cohors I. Numidarum; cohors ∞ Maurorum; cohors VII. Breucorum; cohors nova Surorum sagittariorum Antiochensium; legio II. adiutrix.
- III. sz. 2. felében — IV. sz. folyamán :
Ende d. röm. Herrschaft :
Numerus equitum Dalmatarum; milites Histrici; auxilia vigilum; tertia pars superior legionis II. adiutricis.

Szilágyi János

JEGYZETEK.

- ¹⁾ A római uralom megszűnésének időpontjához ld *Alföldi*, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien II. köt. (1926) 87—88. l., a római uralom kezdetéhez pedig: *Szilágyi*, Laureae Aquincenses (Dissert. Pannonicae II. 10). 287. és köv. lapok.
- ²⁾ *Nagy Lajos*, Tabán a régészeti ásatások világában, Tanulmányok Budapest multjából IV (1936) 5. s köv. ll.
- ³⁾ Aquincum és Pannonia kulturális, szociális és gazdasági viszonyaihoz ld általánosan: *Alföldi*, Századok 70. évf. (1936) 1. s köv. lapok.
- ⁴⁾ Részletes ismertetését ld: *Szilágyi*, idézett tanulmány.
- ⁵⁾ *Corpus Inscriptionum Latinarum* (továbbiakban rövidítve: CIL) III. 10.513—4; *Kuzsinszky*, Aquincum. Ausgrabungen und Funde (1934), 209—210. l.; *Szilágyi*, Budapest Régiségei XII (1937), 275—8. l. (ehhez ld Laureae Aquincenses I. 13. l., 53. jegyz.); CIL III. 15.163. számú feliratos emlék is *Wagner*, Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen. 44. l. 258. jegyz. szerint.
- ⁶⁾ CIL III. 14.349, 8.
- ⁷⁾ *Wagner* id. mű 53. és 88. l.
- ⁸⁾ *Stein*, Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper. (1932) 141. l.; *Wagner* id. mű 43—44. l.
- ⁹⁾ *Wagner* id. mű 11—12. l.
- ¹⁰⁾ CIL III. 15.205, 3.
- ¹¹⁾ *Wagner* id. m. 15—16. l.
- ¹²⁾ *Koethe*, Trierer Zeitschrift X (1935), 48—49. l., tévesen azonosítja az *Ala I. Hispanorum* csapattestet az *Ala I. Auriana*-val. V. ö. *Szilágyi*, Budapest Régiségei XII (1937), 275—8. l.
- ¹³⁾ *Wagner* id. m. 11—12, 15—16 és 216. l. véleményével szemben ld *Szilágyi* Bud. Rég. XII (1937), 276—7. l.
- ¹⁴⁾ *Szilágyi*, Laureae Aquincenses I. 298—9. l.
- ¹⁵⁾ Ehhez a kérdéshez ld *Thienemann*, Az első germánok Pannoniában, Nyelvtudomány IV (1913), 296—7. l. és *Szilágyi*, Tanulmányok Budapest multjából VIII (1941), 10—11. l.
- ¹⁶⁾ A Budapest környéki római kori őrtoronyláncolat kikutatását és felását *Nagy Lajos* éles szemének és fáradhatatlanságának köszönhetjük. A kikutatott őrtornyok részletes ismertetését jeles régészünk a közeljövőben adja ki.
- ¹⁷⁾ *Wagner* id. m. 76—79. l.
- ¹⁸⁾ CIL III. 3400.
- ¹⁹⁾ *Oroszlán*, Archeologiai Értesítő 39. évf. (1920—22) 10—11. l.
- ²⁰⁾ *Kuzsinszky*, Aquincum. Ausgrabungen und Funde (1934) 208—9. l., *Flavus* és *Lucius Cornelius Crescens* decurio síremlékei.
- ²¹⁾ CIL XVI. n. 61.
- ²²⁾ *Hampel*, Arch. Ért. 1906. évf. 223. és 1926. évf. 222—3. l.; *Mahler*, Arch. Ért. 1909. évf. 241. l.; *Hekler*, Österr. Jahreshfte 15, 1922. 178—180. l.
- ²³⁾ *Wagner* id. m. 69—71. l.
- ²⁴⁾ CIL XVI. n. 123.
- ²⁵⁾ CIL III. 10.432.
- ²⁶⁾ CIL III. 3.446., ill. 4.270.
- ²⁷⁾ *Wagner* id. m. 53—54. l.
- ²⁸⁾ *Kuzsinszky*, Aquincum. Ausgrabungen und Funde (1934) 195. l.
- ²⁹⁾ CIL XVI. n. 47. Egyéb emlékeit áttekintette *Wagner* id. m. 170—171. l.
- ³⁰⁾ *Wagner* id. m. 196—7. l.
- ³¹⁾ *Wagner* id. m. 80—82. l.
- ³²⁾ CIL XVI. n. 61, 112, 113.
- ³³⁾ Revue Arch. 1939, 260, no. 81., lelőhely: Thurburbo Majus.
- ³⁴⁾ *Wagner* id. m. 188. l.
- ³⁵⁾ CIL III. 3758, 10.669; *Szilágyi*, A pannoniai bélyeges téglák, Dissertationes Pannonicae II. sor. 1. füzet, Bpest 1933, XXV. tábla 62, 74—77.
- ³⁶⁾ *Szilágyi*, A pannoniai bélyeges téglák 94. l. és XXV. tábla 76. sz. Másik lelőhely: *Vindobona* (Bécs—Wien).
- ³⁷⁾ CIL III. 4316.; a feliratos köemlék a Kr. u. III. sz. elejéről való.
- ^{37a)} *Nagy Tibor* kedves kartársam szíves szóbeli közlése.

- 38) CIL III. 6454=10.349.
 39) CIL III. 3756, 10.667; Szilágyi, A pannoniai bélyeges téglák, XXV. t. 72–73.
 40) A *cohors* történetéhez ld Wagner id. m. 177–8. l.
 41) Wagner id. m. 89. l.
 42) CIL III. 10.507.
 43) CIL III. 3444, 3542, 3545; CIL III. 3398, 3545; Szilágyi, Aquincum helyörségének újabb feliratos emlékei, Tanulmányok Budapest multjából VIII. (1941). 4. és 10. kép, 5–6. l.
 44) V. ö. Wagner id. m. 167. l.
 45) Wagner id. m. 187. l.; Nagy Lajos, Arch. Ért. 52. évf. (1939) 136. l.
 46) Nagy Lajos Arch. Ért. 52. évf. (1939), 118–122. l. és Budapest Régiségei XII (1937) 267 és 272. l.
 47) Wagner id. m. 101–103. l.
 48) CIL III. 3757, 6472, 10.668; Szilágyi, A pannoniai bélyeges téglák, 88–90. l.; Nagy Lajos, Budapest Régiségei XII (1937) 267. és 271. l.
 49) CIL III. 3513: *Sacrum Sex. Pom ius curat leg XIII C. Domaszewski*, Die Rangordnung des röm. Heeres, Bonner Jbücher 117 (1908), 269. l. nem ismer *curator leg (ionis)* rangfokozatot. Ha *curator veteranorum*-ról van szó, ez zárt veteránus-telepítést is jelenthetne. V. ö. Kornemann, Pauly-Wissowa, Realencyklopädie IV. (1901), *Curatores* c., 1799. hasáb.
 50) Ritterling, Pauly-Wissowa, Realencyklopädie XII. (1925) 1716. hasáb.
 51) CIL III. 14.347, 5.
 52) Ritterling előbb id. m. 1813. h.
 53) Nagy Lajos, Budapest Régiségei XII (1937), 226. l.
 54) Kuzsinszky, Aquincum. Ausgrabungen und Funde (1934), 66. l., n. 281.
 55) CIL III. 3463, 3468, 3537, 3555, 3578, 3631, 10.337, 10.508, 10.518, 10.536; Kuzsinszky, Budapest Régiségei VIII (1904) 162–163. l.
 56) CIL III. 10.663; Szilágyi, A pannoniai bélyeges téglák 41. l.; Nagy Lajos, Budapest Régiségei XII (1937), 271. l. és Pauly-Wissowa, Realencyklopädie 6/A kötet, 2148. hasáb.
 57) Ritterling id. m. 1544–5. h.
 58) Kuzsinszky, Budapest Régiségei VIII (1904) 164. l.
 59) Budapesti kőfaragómesterek és szobrászok meghatározása.
 60) Kerényi, Telesphoros. Egyetemes Philologiai Közöny 57. évf. (1933) 7–8., 5. l.; ezen domborműdíszes kősrólada helyes megítélése Nagy Lajostól származik.
 61) Kerényi id. m. 4. l.
 62) Wiener Prähist. Zeitschrift 19 (1932), 311—.
 63) Pauly-Wissowa, Realencyklopädie. IX. Halbband (1934) Telesphoros c., 387–390. h.
 64) Kerényi id. m. 11. l.
 65) Kerényi id. m. 10. l. és 20. jegyz.
 66) Korbuly, Aquincum orvosi emlékei, Dissert. Pann. 1. 3. füzet, 16–17. l.
 67) CIL III. 4914.
 68) Syme, Laureae Aquincenses (Kuzsinszky-Emlékkönyv) I. 271. l.
 69) CIL III. 3547.
 70) Ritterling id. m. 1683. h.
 71) CIL III. 3550, 10.479, 10.517, 15.162.
 72) Nagy Lajos, Budapest Régiségei XII (1937) 267. l.; Kuzsinszky, Tanulmányok Budapest multjából II (1933) 34. l.
 73) Kuzsinszky, Budapest Régiségei VII (1900) 6. l.
 74) CIL III. 3524, 3531, 3557, 10.458, 10.512, 13.372, 14.341, 5.; Kuzsinszky, Aquincum (1934) 67. l. no. 433. és 182–3. l. no. 418.
 75) Szilágyi, A pannoniai bélyeges téglák 19. l.; Nagy Lajos, Budapest Régiségei XII (1937) 271. l. A régebben ismert óbudai bélyeges téglák Szönyben is előfordul, ami az ideszállítás teszi valószínűvé a helyszínen való előállítás lehetőségével szemben.
 76) Ritterling id. m. 1395. h.
 77) CIL III. 10.527.
 78) CIL III. 3370; Nagy Lajos, Szent István-Emlékkönyv I. 66. l.
 79) Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I. 82. l., 5. jegyz.
 80) *Notitia dignitatum* Occ. 33, 48, 54, 65.